

RUDOLF STICHWEH

Az idegen

Megjegyzések a világtársadalom* fejlődéséhez

Jelen tanulmányomban rövid áttekintést kívánok nyújtani egy, az idegen szociológiáját vizsgáló kutatásról, valamint ennek eredményeit összefoglaló könyv előkészületeiről. Mint rövidesen látni fogjuk, egyelőre inkább csak egyfajta elméleti alapvetésről van szó, semmint empirikus és történelmi anyagon alapuló vizsgálatról. Fontosnak tartom azonban, hogy mindenekelőtt a lehető legvilágosabban felvázoljam a problémát, hiszen egyfelől ez strukturálja majd a kutatást., másfelől pedig ezt fogják módosítani a kutatás tapasztalatai.

A szociológia tudománya számon tartja az „idegennek” egy klasszikus szociológiai elméletét, amelyet nagyjából 1890 és 1944 között dolgoztak ki német, vagy legalábbis a német nyelvterületről származó szerzők. Ezt a húszas évek után Chicagóban, majd 1945 után az amerikai szociológiában szélesebb körben is meghonosították, módosították, és részletesen kidolgozták. Az idegennek e klasszikus szociológiai elméletéről a továbbiakban nem ejtek túl sok szót. Inkább csak azért fogok utalni egy-két alapvető feltevésre, hogy gondolatmenetemet egyszersmind úgy is tálalhassam, mint eme elmélet előfeltevései iránti kritikát.

Vizsgálódásom középpontjában Georg Simmel négyoldalas „Exkurs über den Fremden” című elemzése áll, amelyet a szerző az 1908-ban megjelent „Soziologie” „Der Raum und die räumlichen Ordnungen der Gesellschaft” fejezetéhez fűzött (SIMMEL 1908. 509-512.). Futólag érdemes már itt megjegyezni, hogy az az elképzelés, miszerint a társadalmi rendszereken belüli különbségek és határok térben kitapinthatóak lennének, a modern társadalmakban nemigen alkalmazható másnak a leírására, mint legfeljebb egyfajta territoriális politikáéra. Ez az ellenvetés később, az idegen szociológiájára adott kritika során különös hangsúlyt kap.

Simmel meghatározással kezdi elemzését. Az idegen szerinte „az a vándor, aki... ma megjön, s holnap itt marad” (Uo. 509.). Tegyük hozzá: és aki talán ámbár ki tudja - holnapután továbbáll. - A magam részéről zseniálisnak találom ezt a meghatározást. Az idegen számos lehetséges típusából - a száguldó riporteréből; a ki- és bevándorlóéból, aki úgy véli, hogy minden hidat felégetett maga mögött; a kóbor kozmopolitáéból, aki nem tud dűlőre jutni Párizs és London között - kiemel egy központi figurát, aki egyfelől elég világosan körülhatárolható, másfelől mégis elég szoros rokonságot tart az idegenség más formáival ahhoz, hogy elemzése azokra is némi fényt vessen. Az ötlet termékenységét ékesen bizonyítják azok a próbálkozások, amelyek Simmel meghatározását az idegenség valamely tipológiájában kívánják feloldani (LEVINE 1979). Ilyen esetekben az olvasó vagy hallgató figyelme végérvényesen ellankad legkésőbb az ötödik típus ismertetésénél. Azért hangsúlyozom ezt a tudományelméleti példát, amely előnyben részesít egy ideáltípust a (nem kellően elmélyült elemzésen alapuló) tipologizálással szemben, mert az a benyomásom, hogy döntően ez a bevezető meghatározás - és az ebből levezetett absztrakció hatásossága - alapozta meg Simmel esszéjének sikerét.

Érvelése során Simmel három további paradigmátikus meghatározást is felvonultat, amelyeket az alábbiakban röviden ismertetek:

1. Azonosítja az idegent a kereskedővel, akit mozgékonyága folytán szembeállít a földtulajdonos típusával, s diagnózisát összeköti a pénz szociológiájával, ahol a pénznek a tárgyi kötöttségektől való megszabadulásában és az újfajta konstellációk iránti nyitottságában

játszott szerepét hangsúlyozza (SIMMEL 1977⁶, 1973. 33-178.). Ezzel a gondolattal az alábbiakban még találkozunk.

2. Simmel feltételezi, hogy az idegen sajátos objektivitással rendelkezik, amelyet a közelség és távolság, a közömbösség és elkötelezettség egyfajta elegye hoz létre. Az idegen tehát előnyben van a megismerés terén. Ezt a gondolatot számos szerző többé-kevésbé kritikátlanul ismétli azóta is, noha Simmel nem tűnik elég meggyőzően indokolni, miért lenne kevésbé valószínű az ezzel ellentétes lehetőség, hogy ugyanis az idegen etnocentrikus módon tekintsen társadalmi környezetére.

3. Simmel általánosítja a közelség és távolság, kölcsönhatását, amelynek az idegenség valamennyi mozzanatában döntő befolyást tulajdonít. Ennek kimutatására azonban inkább a mikroszociológiai, interakcionális jellegű elemzés lenne alkalmas - így például a szerelmi kapcsolatok szociológiai elemzése -, a jelen tanulmányban tárgyalt makroszociológiai kontextusban inkább csak utalásképpen érinthetem.

Simmel esszójét csupán 1921-ben fordította le Robert Ezra Park (amerikai) angolra. Park, aki korábban az „investigative journalism” egyik első képviselője volt, a chicagói egyetem szociológusaként talán legjelentősebb szociológiai elemzőjévé vált századunkban az etnikumközi kapcsolatoknak és konfliktusoknak. Park Simmel elgondolását a „marginal man” elméletévé fejlesztette tovább, aki két kultúra határán állva saját személyében mutat fel innovatív mintákat egy-egy megtapasztalt kulturális konfliktus megoldására (PARK 1964., különösen IV. rész). Park sosem fejtette ki saját elképzelésének Simmelétől való eltérését, aki éppen hogy nem a kulturális konfliktust, hanem az idegennek hűvös megfigyelői státusát tekintette paradigmaticusnak. Ugyanígy azonban maga Simmel is reflexió nélkül siklik el egy fontos körülmény fölött. Simmel „idegenjének” ugyanis abban az emancipált zsidóságban fedezhetjük fel ismerős előképét, amely egyaránt távolságot tart az ortodox zsidósággal, illetve a keresztény társadalommal szemben, diagnózisa így a marginalitás egy formájával egyezik meg. Simmel azonban sosem állítja explicit módon, hogy két kultúra kapcsolatáról vagy konfliktusáról szólna - az „idegen” nála mindannyiszor megfigyelője egy számára idegen kultúrának.

A marginalitás elmélete 1945 után mindenekelőtt két irányban fejlődött tovább. Egyfelől olyan helyzetekben, ahol a kulturális konfliktus elsősorban két kultúra közötti, viszonylag szabad ide-oda ingadozás formáját ölti, s ahol a két kultúra hibridizálható egymással, a kulturális újítás jelenségével foglalkozik. Ilyen értelemben fogalmazta meg Joseph Ben-David a maga tudományos újítás-elméletét (BEN-DAVID 1991). Más esetekben a csoportok illetve személyek közötti kulturális konfliktus azáltal válik tartóssá, hogy a domináns kultúra megtagadja a befogadást bizonyos csoportokból, illetve személyektől. Egy, elsősorban Robert King Merton által kidolgozott elméleti hipotézis szerint az ilyenfajta „befagyasztott marginalitás” következménye az anómia és a deviancia, s ez a deviancia minden esetben a kulturális ajánlatok és ezek megvalósításának strukturális lehetetlensége között fennálló diszkrepanciára vezethető vissza (MERTON 1980. II.).

Az idegennek egy harmadik, klasszikussá vált értelmezését 1944-ben publikálta angol nyelven az osztrák zsidó bankár és szociológus, Alfred Schütz, aki ez idő tájt már évek óta bankja New York-i képviselőjeként működött (SCHÜTZ 1944). Schütz a probléma gyökerét nem a kulturális konfliktusban, hanem két kultúra összemérhetetlenségében látja, s ezeket - szinte Thomas Kuhnt megelőlegezve - megfogható „fordítási szabályok” nélküli, zárt univerzumokként tételezi. Az ilyen előfeltételek alapján szükségszerűen kényszerűség hajtotta bevándorlót - hiszen miért adná fel jószántából bárki is a jelentések biztonságát szavatoló saját kultúráját - az új és idegen kulturális helyzetben mély orientációs válság éri. Ezt ráadásul még más is súlyosbítja: az új kultúra felé tett, késlekedő mert érvényes szabályok ismeretének híján lévő - lépéseit a helybeliek arra vélhetik, hogy az illető nem mutat elég bizalmat az új helyzettel szemben. Az idegen lojalitásának, problémája főként

válságok esetén válhat konfliktusforrássá a befogadó társadalomban. Jól ismert példája ennek az idegenek internálása háborús helyzet esetén.

Az értelmezésnek egy negyedik típusát, amely a továbbiakban válik majd fontossá, most csupán röviden szeretnék érinteni. Ez Simmel asszociációs láncát fűzi tovább (az idegen mint kereskedő - pénzszükséglet - távolságtartás a pénzen keresztül - tárgyilagosság - objektivitás), s idegen csoportok és populációk gazdasági tevékenységének szenteli figyelmét. Ennek a megközelítésnek alapvető hipotézise az, hogy a gazdaság időt áthidaló jellege (amennyiben arra törekszik, hogy a jelenben gondoskodjék jövőbeli szükségletek kielégítéséről)¹ és az idegenek távolságokat áthidaló karaktere között történetileg és lényegileg is szoros rokonság mutatható ki. Mindenekelőtt Max Weber és Werner Sombartot kell említenünk ennek az irányzatnak képviselőiként: Sombartnak egy kissé erőszakolt - egyébként szakmai körökben bámulatosan ismeretlen elméletét az idegen szerepéről a modernség kialakulásában, amely szorosan kötődik zsidóságteóriájához (SOMBART 1922, 883-895) Webernek pedig páriánépekről mint elnyomott, ezért belülről integrált és megváltásorientált populációkról kialakított elgondolását. (WEBER 1972. 300, 477; 1921. 351 skk.). Weber ebben az összefüggésben is úgy véli, hogy az idegenek gazdasági tevékenysége inkább alkalmilag, vallási előírásokból fakadóan alakul ki, s ezzel élesen szemben áll Simmel és Sombart véleményével, akik az idegenek kereskedelmi tevékenységét strukturális és szituatív kényszerből eredeztetik, s úgy vélik, e tevékenység nem magyarázható az idegen népségek magukkal hozott kulturális örökségéből. Ennek az értelmezési típusnak a hatása - nyilvánvalóan Howard Becker (1956) közvetítése nyomán - az ötvenes évek óta érezhető az amerikai szociológiába, s ez vezetett a „middleman minorities” széleskörű összehasonlító kutatásaihoz²: ezek főként annak a jellegzetes foglalkozási spektrumnak a vizsgálatára irányultak, amelyet különféle kisebb-nagyobb bevándorló népcsoportok - kínaiak, hinduk, örmények, zsidók, párszik, hugenották - a különféle befogadó társadalmakban betöltenek. Anélkül, hogy e kutatásokat összegezni kívánnánk, annyi mindenképpen megállapítható, hogy a különféle említett populációk gazdasági tevékenységi köre bámulatosan hasonlít egymásra, s igen kevés köze van ugyanezen népségek kivándorlás előtti tevékenység-spektrumához. Így nem sok minden szól amellett, hogy e csoportok magatartását eredeti társadalmuk „magukkal hozott” etnikai, kulturális vagy szociális paramétereivel magyarázzuk.

Áttekintésemet két megjegyzéssel kívánom lezárni. Egyfelől szeretném felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy gondolatmenetemet a végsőkig leszűkítettem, s nem tárgyalhattam kielégítően sem az idegen szociológiájának történeti kiindulópontját, sem pedig az újabb kutatások elágazásait. Ennek ellenére kitartok bevezető állításom mellett, azaz úgy vélem, a téma jóval részletesebb tanulmányozása is bizonyítaná annak az összetett elméleti entitásnak a létét, amelyet én az idegen klasszikus szociológiai elmélete névvel jelöltem meg. Másfelől pedig talán eddig is feltűnt már, hogy ennek a német-zsidó-amerikai entitásnak, az idegen klasszikus szociológiai elméletének tudománytörténeti vizsgálata tudásszociológiai szempontból is igen nagy jelentőségű. Noha szándékomban áll a problémának ezt a mellékszálát is végigkövetni, a jelen szöveg szisztematikus és nem tudománytörténeti jellege miatt azonban ezt most nem kísérelhetem meg. Mindenképpen szeretnék azonban hangot adni annak a feltételezésemnek, hogy az „idegen” szociológiai fogalma- ennek különféle kutatási irányjaival és az újabb szociológiában betöltött központi jelentőségével együtt - annyiban történeti kontingencia, hogy valószínűleg más formában alakult volna ki a német-zsidó intelligencia és az 1900 körüli társadalmi-kulturális környezet befolyása nélkül.

Következő lépésként három, számomra különösen nyilvánvalónak látszó ellenvetéssel kívánok élni az idegen klasszikus szociológiájával szemben. Ezt követően pedig néhány olyan gondolatmenetet és kutatási irányt szeretnék felvázolni, amelyek közelebb hozhatnak az ellenvetések által felmutatott problémák elmélyültebb megértéséhez és megoldásához.

Első ellenvetésem az, hogy az idegen szociológiai elmélete, úgy tűnik, a 19. század végi és 20. század eleji tudásemélet foglya maradt, ezáltal problematikussá válik mind a régebbi társadalmak hasonló szempontú vizsgálata, mind pedig annak kérdése, vajon alkalmazhatók-e az ekkor alkotott fogalmak a jelenkori társadalmak változásai közepette is. A helyzetből mindenképpen két feltűnő hiányosság fakad. Egyfelől, történelmi perspektívában könnyen kimutatható, hogy az eddigi vizsgálat figyelmen kívül hagyott egy lényeges mozzanatot: azt ugyanis, hogy az emberi társadalmak többségében - a legegyszerűbb törzsi társadalmaktól egészen a kora újkori európai társadalmakig - az idegennel szembeni társadalmi viselkedés és a vendégszeretet társadalmi motivációja ugyanannak a kulturális komplexumnak két oldalát jelentik, s ehhez a komplexumhoz elválaszthatatlanul hozzátartozik a szegények vagy más segítségre szorulóknak gondozása is. A „klasszikus idegen” kialakulását csupán ennek a komplexumnak a „bomlástermékeként”, differenciálódástörténeti eredményeként szemlélhetjük. A következő részben erre még vissza fogok térni.

Az „idegen” klasszikus szociológiájának időhöz kötöttségére másfelől rámutat az a kérdés is, hogy vajon más személyekkel kapcsolatos társadalmi tapasztalatainkat - amelyeket a jelenkori társadalmi helyzetben a telekommunikációnak, az intézmények és szervezetek univerzális jogi fennhatóságának, a világméretű közlekedésnek, a kapcsolatok bármikori felvehetőségének és megszakításának fogalmaival írhatunk le - megközelíthetjük-e egyáltalán az „idegen” figuráján keresztül; nem inkább az-e a helyzet, hogy ez a figura menthetetlenül anakronisztikussá vált? Nyilvánvalóan ezen a ponton lép be a világtársadalom (Weltgesellschaft) szociológiai toposza, a toposz realitásának kérdésével és esetleges következményeinek problémájával együtt.

Második ellenvetésem az, hogy az „idegen” szociológiája túlságosan a „helybeliek” és az „idegen” között egy meghatározott társadalomban létrejövő egyetlen interakciós helyzetre - esetleg több ilyen helyzet összehasonlítására összpontosítja figyelmét. Noha az efféle elemzés kétségkívül dinamikus, hiszen az interakciós helyzetet változóknak írja le, ám semmiképpen sem evolúciós, mivel nem érdeklik e dinamikus helyzet struktúráképző hatásai, sem pedig az érintett struktúrák befolyása egy későbbi és esetleg teljesen más interakciós helyzetre. Ha például az idegenek szokatlanul nagy mértékben nyereségorientáltak, nem változtatja-e meg ez visszafordíthatatlanul magának a gazdaságnak a társadalmi struktúráját? És ha egy társadalom, mint például az antik római, szükségesnek látja, hogy az idegenekkel való bánásmódot önálló jogi korpusznak (a *jus gentiumnak*) rendelje alá, vajon nem kedvez-e ez annak a fogalmi általánosításra való törekvésnek, amely meghatározza a további római jogfejlődést (azaz a *jus civile* és a *jus gentium* integrációját)?³ Hogy ezen a ponton ne kelljen még részletes elemzésbe bocsátkoznom, Werner Sombartot idézem, aki *Der moderne Kapitalismus* című könyve első kötetének „Die Fremden” fejezetét a következő mondattal kezdi: „Izgalmas feladat lenne az emberiség egész történetét az „idegen” fogalma felől s az általa az események menetére gyakorolt hatás nézőpontjából megírni” (SOMBART 1922. 883.). Sombart ösztönzése azonban senkit sem indított cselekvésre, s ez jómagamnak sem áll szándékomban, hiszen ez a világtörténeti dimenzió híján volna minden elméleti vezérfonalnak. Annál termékenyebbnek tűnik azonban egy másik, Sombartéval rokon problémafelvetés: végigtekinteni olyan válogatott struktúrák sorozatán, amelyek az „idegen” számlájára írhatóak, továbbá megfigyelni e kiszemelt struktúrák kumulatív kialakulását.

Harmadik ellenvetésem szorosan összefügg a másodikkal. Az idegen klasszikus szociológiája számomra naivan konfliktus-orientálnak tűnik, s ezáltal éppen ott téved, ahol

az a Dahrendorféhoz hasonló szociológia, amely egyenesen a társadalmi konfliktust tartja az alapvető társadalmi helyzetnek. A „helybeli”/„idegen”-kapcsolatoknak a rokonsági rendszerekbe, a társadalmi reciprocitás alapvető mintáiba és a gazdasági érdekhálózatokba való beágyazódását kellő mélységben vizsgálva éppen az idegen integrációjának strukturális sokrétűsége válik nyilvánvalóvá. Az „idegen” elmélete mindig különbözőségelmélet, ám egyáltalán nem mindig konfliktus-elmélet is. Ha azonban így kívánjuk megválasztani kiindulópontunkat, annál érdekesebb lenne kialakítani az idegenekkel kapcsolatos konfliktusoknak egy önálló elméletét, amely nem a konfliktus univerzalizálására, hanem sokkal inkább olyan diszkontinuitások magyarázatára törekszik, ahol a látszólag stabil beilleszkedési mintát hirtelen megtöri a másság indulatos, erőszakba, pogromokba stb. torkolló tagadása. Az „idegen” korai szociológusai között talán a patriotizmust és nacionalizmust vizsgáló Robert Michels volt legérzékenyebb megfigyelője számos olyanfajta érzékelési aszimmetriának és diszkontinuitásnak, amelyek ilyen törések okozójává válhatnak (MICHELS 1925., 1913).

II.

Négy, az imént felhozott ellenvetésekkel szoros kapcsolatban álló szempontot szeretnék az alábbiakban valamivel közelebről megvizsgálni, s ezáltal egyszersmind első körvonalait is felvázolni az „idegen” kidolgozandó szociológiai elméletének.

Az első megfontolás az „idegenek” és „helybeliek” kapcsolatának aszimmetriái, valamint a társadalmi reciprocitás motívumai közötti összefüggésekre vonatkozik, amelyek olyan intézményesült komplexumokban válnak megfoghatóvá, mi az ajándékcseré, a vendégszeretet vagy a jótékonyosság. A jótékonyosság - a vendéglátó és vendég közötti kapcsolattal ellentétben - általában nem reciprok viszony (PITT-RIVERS 1968. 22-23.). Mindazonáltal számos társadalom éppen a reciprok helyzet lehetséges bekövetkeztével indokolja szükségességét. Egy példát idézek csupán, egy 1632-ben Cambridge-ben (a Trinity Chapelben) tartott prédikációból, ahol a szónok a viszonylag szegény idegenekkel szembeni jótékonyosságra buzdítja hallgatóságát, s ebbéli szándékát így támasztja alá: „Mi magunk is válhatunk idegenekké, hozzájuk hasonlókká, hogy még kire-kire külön kiszabott zarándokságot is kelljen vállalnunk mindannyiunk közös zarándoksága mellett.”⁴ Érvelését klasszikusnak minősíthetjük. Mindenekelőtt azáltal teszi párhuzamossá a helyzetet, hogy rámutat: valamennyi ember földi életét „pilgrimage”-ként írhatjuk le. Ebből logikusan következik az a minden egyént fenyegető bizonytalanság, nem válik-e az ő élete is „sajátos zarándoksággá”, amely kiszakítja őt most még látszólag biztos jólétéből. Ily módon temporalizálása válik reciprokká a szegény idegenhez fűződő viszonya. Érdemes itt felidézni az egész Ótestamentum folyamán újra és újra felbukkanó figyelmeztetését: „emlékezzetek, hogy idegenek voltatok Egyiptom földjén”.⁵

Az imént idézett típus megformulálásával kapcsolatban figyelemre méltó, hogy az idegenhez kötődő bizonytalanságot a „helybeli” saját életére (vagy üdvözülés-tudatára) vonatkoztatja - s az ilyen módon előállított bizonytalansággal kívánja motiválni a segítséget és vendégszeretetet. Megfordítása ez egy alapvető emberi helyzetnek. Egyszerűbb társadalmakban ugyanis maga az idegen a bizonytalanság forrása. Lehet istenség is, angyal, misztikus erő megtestesülése, s a vendégszeretet megtagadása megtorlást, esetleg tébolyt vonhat maga után. (WOOD 1934. 79. GREIFER 1945. 741-742. FORTES 1975. 232.). Még azok a társadalmak is, amelyek hajlamosak az ismeretlen és védelem alatt nem álló idegeneket szolgálóvá tenni - mint a ghánai tellenszik -, kezdetben vendég-státust biztosítanak a hozzájuk érkező idegen számára (FORTES 1975. 231-232. WOOD 1934. 40.). Csak miután a természetfölötti erőkkel rendelkező főnök elvégezte rajta a szükséges megtisztító szertartást, akkor következik be az idegen szolgálóvá tétele, s ezt követően életbe

lép az egyszerű társadalmak másik biztonsági mechanizmusa. Az újonnan kreált szolgálattal tulajdonosai fiktív rokonságot létesítenek azáltal, hogy adoptálják saját ágazatukba.

Az imént leírt két lehetőség - az idegennek mint isteni vagy démoni hatalom lehetséges hordozójának misztifikálása; illetve ennek ellentétje, az idegen által felvetett problémának a „helybeliek” üdvösségbeli bizonytalanságaként való dramatizálása - között helyezkedik el egy harmadik megoldás: ösztönzés az idegeneknek nyújtandó vendégszeretetre. Úgy tűnik, az elmúlt korok komplexebb társadalmi túlnyomórészt ezt a megoldást részesítették előnyben. Ez a vendég státusának kiemelését jelentette, ahol a vendéget többé már nem istennek, hanem egy isten oltalma alatt állónak tekintették.⁶ Az isten itt bizonyos értelemben a rokonok biztonságot nyújtó hálójának helyébe lép, amely egyébként az idegent kivéve mindenkinek rendelkezésére áll (WOOD 1934. 76, 88.). Ennek a lehetőségnek is a bizonytalanság szolgáltatja előfeltételét. A vonás ugyanis, amely az istent és az idegent hasonlóná teszi egymáshoz, az, hogy mindkettőjük megtapasztalásában döntő szerepet játszik az ismeretlennek és a lényegileg megismerhetetlennek a minősége. Mindkettőjük esetében hozzájárul még ehhez a kérdések tilalma, például nevüket illetően (PITT-RIVERS 1968. 15-20.).

Az idegen szociológiájának feladatát, amely az idegen-státus, a vendégszeretet, az irgalmasság és az ajándékcseré közötti szoros összefüggések megértésében áll, jobban megérthetjük a fenti típusnál tett megfigyelésekből. Első lépésként azt kell elemeznünk, mennyiben állhat fenn ez a bonyolult összefüggés-hálózat olyan egyszerű társadalmakban, ahol léte egyáltalán nem magától értődő. Hiszen a meglepetésszerűen felbukkanó idegennel való elbánás legegyszerűbb módja a fizikai megsemmisítés lenne.⁷ A vallásos jelentéskomplexumok központi szerepét, már világosan láttuk. Az elemzés további részében az egyedi háztartásnak és az egyedi családnak szentelünk nagyobb figyelmet. Az idegen ugyanis rendszerint egy-egy család vendégeként lép be egy-egy társadalomba, s a társadalmak legnagyobb része semmi olyan strukturális mechanizmussal nem rendelkezik az idegen befogadására, amely a házat mint a társadalomba való belépés kiváltságos pontját védelmezné. Az archaikus Görögországban például egészen a Kr.e. 6. századig valamennyi jog és minden védelem, amely az idegent megillette, személyek és családok közötti kapcsolatokból származott, s az archaikus társadalom (a későbbi „polisz”) csupán ilyen formában „ismeri” az idegent (GAUTHIER 1973. 20-21.). Másfelől, a ház perspektívájából elemezve pedig még a 17. században is érvényes a háznak olyan felfogása - ha jogilag és nem építészetiileg definiáljuk - mint a vendéglátás színteréé, amely a vendégszeretet nélkül nem is lenne tökéletesen megalapozva (HEAL 1990. 6. és passim).

E kulturális komplexum keletkezése és kibontakozása mellett fontos végigkövetnünk a későbbiekben felbomlását és belső szétágazását is: a szegénygondozás államivá és szervezetektől függővé válását, a vendégszeretet privatizálódását, valamint az idegen státusának átalakulását politikai és jogi jellegűvé a késő középkor utáni Európában. E differenciálódási folyamatoknak köszönhető, hogy az idegen klasszikus szociológiája nem figyelt fel rá: végső soron ugyanazzal a tárggyal foglalkozik, mint Marcel Mauss „ajándékszociológiája”.⁸

III.

Másodjára az idegen befogadásának vagy integrációjának modusait szeretném szisztematikusan kibontani, s összekötni ezeket egy tézissel az idegenek által kiválasztott új struktúrákról. Már az a fenti megfigyelés, hogy az idegen számára számos társadalom határai csupán egy vendéglátó és ennek rokonsági összefüggése révén hidalhatók át, rámutat, milyen nagy mértékben függ az idegen társadalmi pozíciója a befogadó társadalom strukturális lehetőségeitől. E szempontból az idegennek kétféle típusát különböztethetjük meg: 1. a

véletlenül felbukkanó idegent -, a hajótöröttet nevezhetjük prototípusának - aki megjelenésévei próbára teszi az adott társadalmi rendszer képességét meglepetések feldolgozására; 2. egy társadalom történetileg keletkezett struktúrái vagy strukturális hiányosságai által mintegy előre meghatározott szerepű idegenek, akik megjelenésükkor tüstént a már létező lehetőségeket ragadják meg és hiányukat töltik be. Amennyire izgalmas a kérdés, milyen feltételek mellett válhatnak európai hajótöröttek afrikai törzsek főnökeivé (SHACK 1979. 10. WILSON 1979. 52-55.) annyival jelentősebb az idegennek e második típusa. Nyilvánvaló emellett, hogy a két típus nem különül el élesen egymástól. Éppen a törzsfőnökké emelkedett hajótörött példája bizonyítja, miként léphet interakcióba egymással a megérkezés véletlenszerűsége és egy, az idegent illető társadalmi státus felszabadulása.

Két, egymással szoros összefüggésben álló aspektus játszik e kérdésben nagy szerepet: egyfelől differenciált politikai szerepstruktúrával rendelkező, rétegzett vagy rendi társadalmak keletkezése, másfelől az átmenet egyes idegenektől idegenek csoportjaihoz vagy populációihoz. Irwin D. Rinder (1958) amerikai szociológus vezette be a státusz-hiátus érdekes fogalmát az idegeneknek a rétegzett társadalmakban elfoglalt pozícióinak magyarázatára. A státusz-hiátus a társadalmi rétegzettség két dimenziójával áll összefüggésben. Ezek egyike a rétegek hierarchikus elrendezettségének kontinuitása vagy, diszkontinuitása. Hadd világítsam meg ezt a különbségtételt Otto Hintze egy példájával. Hintze (1970. 437-438.) rámutat, hogy a „gentry” fogalma Angliában nem vált el világosan sem a nemességtől, sem a nem-nemesi vidéki vagy városi földbirtokosoktól, így tehát ebben az esetben kontinuos társadalmi rétegzettségről beszélhetünk, míg a kontinensen fennmaradt a kismemesség és a nem nemesi földtulajdon közötti diszkontinuos különbségtétel. A társadalmi rétegzettség második dimenziója az egyes rétegek közötti határok flexibilitására, illetve merevségére vonatkozik, azaz egyfelől az egyének rétegek közötti mobilitásának, másfelől a rétegek közötti kommunikációnak a valószínűségére. Mindkét dimenzió kedvező lehetőségeket nyújt az idegenek számára. Az idegenek mindenekelőtt a diszkontinuitás által meg- nyitott státusz-hiátusokat töltik be, ami egyébként kérdésessé teszi a hierarchikus pozíciók teljes spektrumát. Vannak egyfelől idegenek, akik a meghasonlott elittel szemben uralkodói vagy főnöki pozíciókra tesznek szert (WILSON 1979 57-58.), másfelől gyakori, hogy egy környezetéhez képest viszonylag magas jóléti fokon élő társadalomban alsóbbrendűeknek tekintett pozíciókat a „helybeliek” többé nem töltenek be, s ez idézi elő idegenek bevándorlását. Az idegenek azután arra is alkalmasak, hogy átlépjék a fennálló rétegzettség által kialakult kommunikációs gátakat (BONACICH 1973. 583-584. TIRYAKIAN 1974. 47.). Interakcióba léphetnek bárkivel anélkül, hogy ez veszélyeztetné saját társadalmi státusukat, s egyúttal terhet vesznek le helybeli interakciópartnerük válláról, mert az idegenekkel kapcsolatban nem merülnek fel olyanfajta kérdések, vajon nem jár-e a kapcsolat a tekintély vagy tisztelet csorbulásával, s vajon nem jelent-e egy bizonyos személlyel fenntartott kapcsolat tiszteletlenséget vagy figyelmetlenséget más, fontos személyek iránt. Státusz-hiátusokat egyébként tudatosan is elő lehet állítani, mint amikor például az uralkodó idegenekkel tölti fel a legmagasabb állami hivatalokat, hogy ezzel mesterségesen növelje elhatárolódását a nemesi elittől (COSER 1972). A társadalmi egyenlősítést zászlajukra tűző politikai mozgalmak így természetesen ellenségeivé válnak az idegeneknek.

Az idegennek a rétegzett társadalmakban leírt fenti szerepével kapcsolatban két mozzanatot kell közelebbről szemügyre venni. Az egyszerű társadalmakkal szemben ilyenkor tipikusan idegen csoportokról vagy populációkról van szó, s az itt leírt idegenek azáltal is kitűnnek, hogy hosszú időn át idegenek maradnak. Az egyszerű társadalmakban ugyanis az idegenekkel kapcsolatos valamennyi mechanizmus arra összpontosul, hogy a lehető leggyorsabban megszüntesse idegenségük tényét: a megtisztító rítusok, az adopción, a fiktív rokonságok létesítése mind ebbe az irányba hatnak (SHACK 1979. 14.). A komplex, rétegzett

társadalmak elviselik a népesség nagyobb mérvű különbözőségeit is, és helyet adnak idegenek egész csoportjainak is. Az idegenséggel szembeni tolerancia és az idegen olyan módon történő stabilizálása, amely más idegenek csoport-összefüggésébe illeszti be őt, hozzájárulnak, hogy az idegen megtartsa idegen-státusát. Csupán ennek révén jöhetnek létre a feltételek Simmel idegenje számára, aki „potenciális vándor” lévén bármikor továbbállhat vagy „visszavándorolhat”, noha ezt belátható időn belül nem teszi meg.⁹ Simmel azonban eközben elhallgatja az idegen mögött álló csoportösszefüggés óriási jelentőségét.

A továbbiakban sok múlik azon, mennyire sikerül a csoportba való beilleszkedés. Norbert Elias utal rá, hogy az insider-outsider-kapcsolatok erőviszonyait nagyban a két csoport vagy két oldal egymáshoz viszonyított kohéziója szabja meg. (ELIAS 1990. 11-12.). Úgy tűnik azonban, eleve abból indul ki, hogy az „outsider” csoport kohéziója jóval csekélyebb. Az idegen történelme sok esetben nem igazolja ezt, hiszen idegenek csoportjuk növekedésekor gyakran a csoport kifelé való lezárására törekszenek.¹⁰ Amennyiben a csoporton belül erősebb összetartás áll fenn, úgy az idegennek különös, többszörös külső/belső nézőpontjai alakulhatnak ki. Ahogyan egyes társadalmak szívesen értékeli „saját idegenjeiket” abból a szempontból, mennyire hasznosak számukra (GILISSEN 1958a. 245.), úgy az idegen is megfordíthatja ezt a perspektívát, és teljes egészében saját céljainak és igényeinek szempontjából szemlélheti az őt körülvevő idegen társadalmi környezetet, azaz e környezet számára való hasznosságára összpontosíthat. Ilyen esetben valódi személyként csupán saját csoportjának tagjai számára létezik (lásd például az amerikai kínaiakat: SIU 1952. 36.). Az idegen ezzel a magatartásával olyanfajta gátlástalan, racionális célkövetést valósít meg, amely az őt körülvevő társadalom számára egyébként ismeretlen. Tulajdonképpen modern magatartás ez, amely szigorú különbséget tesz a személyes és személytelen társadalmi kapcsolatok között, és amelyből valószínűleg az idegenek a modernség szempontjából vett relevanciája is nagyrészt fakad.¹¹ Ugyancsak ez magyarázhatja az idegenek jellemző jövő-orientáltságát (SOMBART 1922. 886.; BONACICH 1973. 585.), mind határozott visszatérési szándékuk, mind pedig e szándékkal való végleges leszámolás esetén.

A fenti elemzés azonban már kissé eltérített eredeti gondolatmenetemtől. Míg a státus-hiátusok elmélete az idegent struktúra-konzerváló elemnek állítja be, az idegen csoportok befelé, illetve kifelé orientáltságáról mondtak éppen az idegenek arra a vonására mutatnak, hogy tudatosan vezet be új magatartás-mintákat. Sok múlik azon, mennyire képes korlátozni a társadalmi környezet a befogadott idegen csoport lehetséges befolyását. Bizonyos körülmények között éppen az idegenek privilégiumai megvonásának technikai alakíthatnak ki újfajta magatartás-struktúrákat. Meyer Fortes (1975. 242) leírja, hogy Észak-Ghana egyik gyorsan növekvő városi agglomerációjában arra a kérdésre, hogyan lehet megállapítani, ki az idegen, azt a választ kapta: idegenek mindazok, akik lakbért fizetnek, míg a helybelieknek maguktól értődő joguk van az ingyenes lakhatáshoz. A válasz társadalmi bizonytalanságra mutat. A szóban forgó társadalom többé nem rokonsági fikciók révén konstituálja belső összetartását, hogy az ilyen módon befogadott idegenek ezután megadhassa a létfenntartásához szükséges dolgokat. Immár fizetés ellenében adja át földjének és lakásainak egy részét, s éppen azzal a problémával küszködik, tudja-e (és akarja-e) korlátozni a fizetésre kötelezettek körét.

Az idegenek befogadását követő új struktúrák kiválasztódásának tézisének most csupán az idegenek foglalkozás-választásával szeretném példázni. Az idegen által választott hivatások ugyanis nem kizárólag a státus-hiátusok elméletével magyarázhatók. Az idegen előtt nem csupán olyan foglalkozási ágak állnak nyitva, amelyeket a helybeliek nem töltöttek be. A státus-hiátusok elméleténél általánosabb kiterjedésű hipotézisnek tűnik Durkheim „konkurencia-kerülés”-elmélete,¹² amely főleg az idegenekre érvényes; hiszen ezek többnyire nem engedhetik meg maguknak, hogy konkurenciaként lépjenek fel a helybeliekkel szemben.

Így tehát a megüresedett pozíciók megkeresésén túl kénytelenek új foglalkozási ágakat feltalálni vagy importálni. A kínai mosodák, az olasz zöldségesek, a görög fagyaltosok vagy a zsidó házalók jó példaként szolgálnak erre az utóbbi száz év amerikai történelméből (SIU 1952. 36). Ennek logikus következménye a fokozatos szakmai differenciálódás, abban a formában, hogy idegenek különféle csoportjai egyre újabb kiaknázatlan foglalkozási niche-eket derítenek fel. A niche-ek egyébként bizonyos szempontból tipikusak lehetnek, amennyiben az idegenek számára fontos lehet megélhetésük gyors felszámolhatósága (BONACICH 1973), így hozzájárulhatnak a gazdaságnak a szolgáltatások, a kereskedelem és pénzforgalom felé való súlypont-eltolódásához. Gazdasági beszűkülés idején az idegeneknek e niche-feltáró magatartása azután hirtelen mások lehetőségeit korlátozó konkurenciának tűnhet - a periodikusan fellépő idegengyűlölet így a modell következményei közé tartozik.

IV.

Gondolatmenetem harmadik fontos pontja az idegenekkel kapcsolatos konfliktusok kérdése, amelyet egyetlen központi perspektívából kívánok tárgyalni. Általában véve az idegenekkel fenntartott kapcsolatok labilitása olyan tény, amely valószínűleg folytonos ösztönzést jelent a velük szembeni konfliktusokra. E labilitás abból fakad, hogy az idegenekhez fűződő viszony klasszikus esete annak, amikor egy társadalom bizonyos minőségeket tulajdonít más személyeknek, akikről csupán minimális információ áll rendelkezésre (HARMAN 1988. 15). Ez a fajta minőségtulajdonítás pedig igen magas fokon érzékeny a rendelkezésre álló információnak, illetve a minősítést végző megfigyelő helyzetének legcsekélyebb változásaira is. Hozzájárul ehhez egy másik mechanizmus is. Mivel az idegen napról napra sok helybelivel találkozik, ezek idegensége hamar elenyészik számára, s emiatt nem veszi figyelembe, mennyire idegen maradt ő maga a helybeliek szemében (MICHELS 1925. 303). E második mechanizmus nem súlyosbítja ugyan az esetlegesen fellépő konfliktusok intenzitását, ám annál meglepőbbé teszi azokat az idegen számára. Harmadikként említhetjük az idegen pozíciójának egyfajta időbeli instabilitását. Az idegennek tanácsos számolni azzal a ténnyel, hogy - ahogyan ez a vendégek esetében általában történni szokott - a kezdeti szíves fogadtatás egy pontosan meg nem határozható időpontban elutasításba fordulhat át, pusztán azért, mert az illető túl hosszú ideig tartózkodott az adott helyen (PITT-RIVERS 1968. 29).

Az ezzel a típussal leírható konfliktuslehetőségeket a különböző társadalmak különféleképpen intézményesítik. A státus-hiátusok elmélete rámutat annak lehetőségére, hogy rétegzett társadalmak nem csupán viszonylag veszélytelen, hanem gyakran igen kockázatos pozíciókat is utalhatnak idegen csoportoknak, amelyekben ezek többnyire ütközőelemként működnek ellentétes érdekű helyi csoportok között (BONACICH 1973. 584). Mi következik ebből a diagnózisból a modern társadalomba való átmenetre nézve?

A modern társadalmak kontinuus rétegszerkezetet mutatnak, amelynek kiváló paradigmája a jövedelmi különbségek korlátlanul finomítható lépcsőzetessége. A modern társadalmak rétegzettségének rendszere emellett többnyire híján van mindenfajta merevségnek, mind az egyén lesüllyedésének vagy felemelkedésének lehetőségét, mind pedig az egyes rétegek közötti kommunikáció elvi gátjait tekintve. Az idegennek a társadalmi szerkezetben betöltött pozíciója tehát nem vezethető le többé a rétegszerkezet sajátosságaiból. E szerkezetből nem következik az idegen törvényszerű kirekesztése sem, hiszen az idegen előtt továbbra is nyitva áll a foglalkozási azaz funkcionális - differenciálódás fent elemzett lehetősége.

Az idegen számára a modern társadalmak egy másik aspektusa válik problematikusává. Ezek ugyanis egy elvileg homogenizált állampolgári rétegre alapozzák politikai rendszerüket, ami alapján a választójog és a jóléti államban létező jogosultságokhoz való hozzáférhetőség

egyenlőségét jelenti. A „citizenship” jogosultsága nem ismer fokozatosságokat, univerzális elve csupán az egyenlő státusúak számára van fenntartva, s az idegen számára így elvileg hozzáférhetetlen. Az idegen számára így tehát az igazi veszélyt a modern politikai rendszer jelenti, amely, valahányszor szükségessé válik az egység megvalósítása, olyan kulturális formákhoz nyúl vissza, mint a „nemzet” vagy a „nép”, amelyekben az idegen kívül marad.¹³ Nem a nemzeti elv mindenek fölé emelése, hanem a fogalom fokozatosságot nem ismerő egalitárius alapstruktúrája tehát a valódi probléma. A jelenlegi helyzet az, hogy az idegen, miközben a polgári jog egyenlőséget biztosít neki, minden politikai jogot nélkülöz.¹⁴ Ezek után nem meglepő, hogy a modern nemzeti államok kialakulása során - például az ottomán birodalom széthullásakor 1918-ban vagy az afrikai gyarmatok fokozatos megszüntével az 1950-es évektől - (PARTNER 1990; SHACK-SKINNER 1979). számos olyan csoportot minősítettek „idegennek” a „nemzethez” viszonyítva, és taszítottak ki abból, amelyek már igen régóta az adott régióban éltek.¹⁵

V.

Szeretném gondolatmenetemet a világtársadalom (Weltgesellschaft) fogalmához fűzött megjegyzéssel lezárni. Két, látszólag ellentétes tendenciát találok e téren jelentősnek. Az egyik az idegen megtapasztalhatóságának megnövekedése. A világtársadalmon belüli, növekvő és végletes társadalmi és gazdasági különbségek, e különbségek jobb megfigyelhetősége és a modern közlekedési eszközök hozzáférhetősége révén azok a kis lehetőségek és hiátusok, amelyekhez idegenek helyi szinten folyamodnak - mint az illegálisan vagy turistavízummal beutazó külföldiek által vállalt szakképzetlen munkák vagy a menedékjog apró különbségei - igen gyorsan egyre több embernek válnak hozzáférhetővé. A helybeliek által megélt meglepetések - mint többszáz alvó iráni látványa egy reggeli japán parkban -, (PONS 1992) és az asszimiláció szándékának látszólagos hiánya az így megtapasztalt idegeneknél - mindez fokozza az idegenség érzetét. A lehetőségek kihasználásának racionalitása amúgy közelebb hozhatná hozzánk ezeket az idegeneket - ám éppen ezt a közösséget nehéz legtöbbszörünknek belátnunk.

Anélkül, hogy lekicsinyelném e tendenciát, amelyet egyetlen politikai rendszernek sem szabad szem előtt tévesztenie, mégis szeretnék egy ellentétes állítást megkockáztatni, azt, hogy a jelenlegi világtársadalomban elenyészőben van az „idegen” társadalmi figurája. A világtársadalom fejlődésével kapcsolatban Niklas Luhmann elevenítette fel azt az elméleti hipotézist, amely régebbi, mint a bevezetőben említett klasszikus szociológiai elmélet az idegenről. A nyugati szubjektum-filozófiáról van szó, amely az emberi tudatot világkonstituálónak tételezi fel. Ebből vezethető le az a posztulátum, miszerint „minden ember interakcióba léphet bárki mással azoknak az elvárásoknak az alapján, amelyeket a másik tudatában létező elvárásokról alkot” (LUHMAN 1971. 55.). Szeretném azt hinni, hogy ez esetben a régebbi hipotézis fogja kiszorítani fiatalabb konkurenciáját, az idegen klasszikus szociológiai elméletét, amely a szubjektum-elképzeléssel összeegyeztethetetlen, partikuláris világképpel operál. A kutatásra marad azoknak a konkrét formáknak a vizsgálata, amelyekben ez az interakció megvalósul.

Hadd utaljak még ezzel kapcsolatban röviden néhány szempontra. Az egyik legdöntőbb mozzanatnak a lehetséges interakciók pontos funkcionális megjelölése tűnik, amely ismeretlen, sosem látott helyeken is viszonylag biztos kulcsot ad a mindenkori „másik” szándékait illetően (Uo. 54.). A „másik” lehetséges idegensége a funkcionálisan jellemző interakciókban oldódik fel, amelyek mindegyikét viszonylag biztonsággal tudjuk kezelni, anélkül hogy a másik teljes idegenségével kellene számolnunk. A „másik” mint egyén továbbra is idegen marad, ám immár nem ez lesz a társadalmi interakció meghatározó elemévé. Annál nagyobb jelentőségre tesz szert a társadalmi interakció két másik sémája. Az

első a személyes és személytelen viszonyok előrehaladott differenciálódásában áll, amelyet az előzőekben már az idegennel kapcsolatban, általa bevezetett újításként említettünk. Eléggé hozzászoktunk már, hogy interakcióink nagy részét személytelen kapcsolatok szálán bonyolítsuk, anélkül hogy ezeknek az interakcióknak a többsége az „idegenség” modusát ölténé, s anélkül is, hogy az emellett fennálló személyes kapcsolatoknak a modern korban csak fokozódó intimitását sértené. A másik séma az ismerős és ismeretlen megkülönböztetése. Életünket - amellett, hogy mindannyiunknak vannak barátai és szerettei - manapság ismeretségi hálónk mentén szervezzük, amelyek körülbelül 2000-től 6000 főig terjedhetnek.¹⁶ Az ismeretséghez viszonylag kevés kell - mondjuk, hogy bemutassák az embert; és az „ismeretség” modusában végzett interakciókhoz nem szükséges további megkülönböztetés - mondjuk, az idegen/bizalmas határvonal mentén. Az ismerős/ismeretlen sémájának újdonságát talán a tulajdonnevek jelenkori jelentősége szemlélteti a legjobban. Míg a régebbi társadalmak az idegen idegenségét abban a tekintetben is tiszteletben tartották, hogy kerülték a nevére való rákérdezést - ez legfőljebb a búcsúzás pillanatában következett be¹⁷ -, addig a modern társadalmakban a név közlése vagy az arra való rákérdezés talán szükséges, de mindenképpen elégséges feltétele a további interakciónak.¹⁸ Analitikus szemszögből egyre kevésbé tűnik kielégítőnek, hogy a modern életforma leírásában az idegen/barát ellentétpárt tekintsük a legalapvetőbb különbségtételnek. (FRANCK 1980).

Egy utolsó kérdés: Mit jelent ebből a perspektívából az etnicitás jelenkori feléledése, s az elfelejtett vagy elnyomott hagyományok újbóli színre lépése? Nem azt jelenti ez, hogy az „idegen” fogalma visszanyeri történelmi szerepét? A kérdés nyitott. Az én véleményem azonban az, hogy ezek a jelenségek sokkal inkább az „idegentől” való, csupán tudat alatt megsejtett búcsúzásnak, a másság elvesztésétől való félelemnek a reakciói, arra tett kísérletek, hogy a különbözőség új vezérmotívumát s a különbözőség kultúráját állítsák az „idegen” figurájának helyébe, amely visszavonhatatlanul elveszítette központi szerepét. Az (irreducibilis) kulturális különbözőség különféle elképzelései lépnek fel tehát konkurenciaként a szubjektum-filozófia örökségének, s egy olyan univerzalista emberiség-fogalomnak az ellenében, amely a francia forradalom óta ismerünk.

* *A Weltgesellschaft* fogalmának bevezetése Niklas Luhman nevéhez fűződik (LUHMAN 1971); a terminust magyarul *világtársadalomnak* fordítjuk. (A szerk.)

Jegyzetek

- 1 A gazdaságnak ez a meghatározása Niklas Luhmantól származik: Luhman 1970
- 2 A „közvetítői tevékenységet folytató kisebbségek” elméletének áttekintéséhez ld. Bonacich 1973; Turner 1986.
- 3 E hipotézishez ld. Savigny 1815., különösen 3.
- 4 Galeb Dalechamp: *Christian Hospitalitie: Handled Commonplace-wise...*, 1632. 98. Idézi: Hael 1990. 18.
- 5 Ld. ehhez: Greifer 1945, és mindenekelőtt Cohen 1888, illetve uő. 1935 figyelemre méltó elemzését.
- 6 Cohen 1888. 5. megjegyzi, hogy a próféták Istent nyomatékosan „az idegenek istenének” nevezik.
- 7 Az idegenek késelelem nélküli meggyilkolásáról - amely Indonéziában még a 17. és 18. században is szokásban volt - ld. Gilissen 1958. 31-39.
- 8 Ld. ehhez az összefonódáshoz igen érdekesen: Mauss 1921.
- 9 Az idegen részéről idegen-státusát a „visszatérés álomképe” (Abou 1990. 131-132.) stabilizálja, amely folyamatosan két kultúra között tartja őt.
- 10 Ld. ennek fontos szempontjait Park 1964. 194-195; Bonacich 1973. 586.
- 11 Ld. az idegenek szerzés-motiváltságához Levy 1913. 293; Weber 1920. 43; Sombart 1922., különösen 883, 886-887, 914-915; Becker 1956. különösen 229-230.
- 12 Ld. a városok, a városi foglalkozások keletkezése és a bevándorlók foglalkozási differenciálódásban játszott szerepének összefüggésében Durkheim 1973. XX.
- 13 Ld. ehhez Styrker 1959. 352. A „lakos” inkluzív-pragmatikus fogalmából a „nemzet” modern fogalmába való átmenethez Stichweh 1988. 286-290. Ld. még az egyetemek példáját, amelyek a 19. század elején az

- idegenek privilegizálásának kora-újkorai gyakorlata helyébe a polgároknak státus tekintetében homogenizált csoportját állítják, akik azonban egymás számára „idegenek”. Ld. Stichweh 1991, különösen 185-187.
- 14 Gilissen 1958. 33; vö. példaként Rudhart 1812. 43-44. a „lakos” és a „polgár” kategorikus elkülönítését, amely párhuzamban áll a „rendőrség” és a „jog” elkülönítésével.
- 15 Vö. Balke 1992. Carl Schmittet parafrázáló definícióját „A nemzetállam korában az idegen az ellenség.” (39.)
- 16 Ld. Lauman et. al. 1989. 1186; az ismeretséghez ld. Freeman 1984. különösen 206-207.
- 17 Az iszlám előtti Arábiából és az Odüsszeiából idéz példákat. Pitt-Rivers 1968. 15.
- 18 Ld. Wood 1934. 207. példáját ld. Auster 1987. 72-73. a bemutatkozásról mint az interakció feltételéről folytatott vitához, amelyet a résztvevők egyike azzal vélt lezárni: „De hiszen ha valaki megmondja a nevét, attól fogva nem idegen.” (73.)

Irodalom

- Abou, Selim, 1900. L'insertion des immigrés. Approche conceptuelle, 126-138 in: Ida Simon-Barouh-Pierre-Jean Simon (eds.): *Les étrangers dans la ville. Le regard des sciences sociales*. Paris
- Auster, Paul, 1987. *The New York Trilogy*. London
- Balke, Friedrich, 1992. Die Figur des Fremden bei Carl Schmitt und Georg Simmel. *Sociologia Internationalis* 30, 35-59.
- Becker, Howard, 1956. Middleman Trading Peoples: Germ Plasm and Social Situations, 225-237 in: uő: *Man in Reciprocity*. New York. Reprint: Westport, Connecticut 1973
- Ben-David, Joseph, 1991. *Scientific Growth: Essays on the Social Organization and Ethos of Science*. (Gad Freudenthal, ed.). Berkeley
- Bonacich, Edna, 1973: A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review* 38, 583-954
- Cohen, Hermann, 1888. *Die Nächstenliebe im Talmud. Ein Gutachten dem königlichen Landgerichte zu Marburg erstattet*. Marburg
- Cohen, Hermann, 1935. *Der Nächste. Vier Abhandlungen über das Verhalten von Mensch zu Mensch nach der Lehre des Judentums*. (Martin Buber, Hg.). Berlin
- Coser, Lewis A., 1972. The Alien as a Servant of Power: Court Jews and Christian renegades. *American Sociological Review* 37, 574-581.
- Durkheim, Emile, 1973⁹. *De la division du travail social*. Paris
- Elias, Norbert, 1990. Zur Theorie von Etablierten-Außenseiter-Beziehungen, 7-56, in: Norbert Elias- John L. Scotson: *Etablierte und Außenseiter*. Frankfurt am Main
- L'Etranger, 1958. *Recueils de la société Jean Bodin*, 9. és 10. kötet. Bruxelles
- Fortes, Meyer, 1975. Strangers, 229-253, in: uő - Sheila Patterson (ed.): *Studies in African Social Anthropology*. London
- Franck, Karen A., 1980. Friends and Strangers: The Social Experience of Living in Urban and Non-urban Settings. *Journal of Social Issues* 36, 52-71.
- Freeman, Linton C., 1984. The Impact of Computer Based Communication on the Social Structure of an Emerging Scientific Specialty. *Social Networks* 6, 201-221.
- Gauthier, Philippe, 1973. Notes sur l'étranger et l'hospitalité en Grèce et à Rome. *Ancient Society* 4, 1-21.
- Gilissen, John, 1958. Le statut des étrangers, à la lumière de l'histoire comparative, 5-57, in: *L'Etranger*, T. 1.
- Gilissen, Joh, 1958a. Le statut des étrangers en Belgique du XIIIe au XXe siècle, 231-331, in: *L'Entranger*, T.2.
- Greifer, Julian L., 1945. Attitudes to the Stranger. A Study of the Attitudes of Primitive Society and Early Hebrew Culture. *American Sociological Review* 10, 739-745.
- Herman, Lesley D., 1988. *The Modern Stranger. On Language and Membership*. Berlin Heal, Felicity, 1990. *Hospitality in Early Modern England*. Oxford
- Hintze, Oto, 1970³. *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*. Göttingen
- Lauman, Edward O. et al., 1989. Monitoring the AIDS Epidemic in the United States, A Network Approach. *Science* 244. 1186-1189.
- Levine, Donald, 1979. Simmel at Distence: On the History and Systematics of the Sociology of the Stranger, 21-36, in: Shack-Skinner 1979
- Levy, Hermann, 1913. Der Ausländer. Ein Beitrag zur Soziologie des internationalen Menschaustausches. *Weltwirtschaftliches Archiv* 2, 273-298.
- Luhman, Niklas, 1970. Wirtschaft als soziales System, in: uő: *Soziologische Aufklärung* 1. Opladen
- Luhman, Niklas, 1971. Die Weltgesellschaft, 51-71, in: uő: *Soziologische Aufklärung* 2. Opladen 1975.
- Mauss, Marcel, 1921. Une forme ancienne de contrat chez les thraces, 35-43, in: uo. *uvres*, 3. köt. Paris 1969.
- Merton, Robert King, 1980. *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. New York

- Michels, Robert, 1913. Zur historischen Analyse des Patriotismus. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 361, 14-43. 394-449.
- Park, Robert Ezra, 1964. *Race and Culture*. New York
- Partner, Peter, 1990. In a Fratricidal Country. *New York Review of Books* 37, No. 12. July 19., 25-27.
- Pitt-Rivers, Julian, 1968. The Stranger, the Guest, and the Hostile Host. Introduction to the Study of the Laws of Hospitality, 3-30, in: J. G. Peristiany (ed.): *Contributions to Mediterranean Sociology. Mediterranean Rural Communities and Social Change*. Den Haag
- Pons, Philippe, 1992. Les clandestins du Japon. *Le Monde*, février 20., 1. és 6.
- Michels, Robert, 1925. Materialien zu einer Sociologie des Fremden. *Jahrbuch für Sociologie* 1, 296-317.
- Rinder, Irwin D., 1958. Strangers in the Land: Social Relations in the Status Gap. *Social Problems* 6, 253-260.
- Rudhart, Ignaz, 1812. *Encyclopaedie und Methodologie der Rechtswissenschaft*. Würzburg
- Savigny, Friedrich Carl von, 1815. *Geschichte des römischen Rechts im Kittelalter*. 1. köt. Heidelberg
- Schütz, Alfred, 1944. The Stranger: An Essay in Social Psychology, 91-105, in: uő: *Collected Papers II. - Studies in Social Theory*. Den Haag 1964. (Magyarul: Az idegen, in: *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, 1984. 405-413.)
- Shack, William A., 1979. Introduction, 1-17, in: Shack - Skinner 1979
- Shack, William A. - Skinner, Elliott P. (eds.), 1979. *Strangers in African Societies*. Berkeley
- Simmel, Georg, 1908. *Soziologie*, Berlin 1968
- Simmel, Georg, 1973. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest
- Simmel, Georg, 1977⁶. *Philosophie des Geldes*. Berlin
- Siu, Paul C. P., 1952. The Sojourner. *American Journal of Sociology* 58, 34-44.
- Sombart, Werner, 1922⁵. *Der moderne Kapitalismus*. 1. kötet München-Leipzig
- Stichweh, Rudolf, 1988. Inklusion in Funktionssysteme der modernen Gesellschaft, 261-293, in: Renate Mayntz et al., *Differenzierung und Verselbständigung: Zur Entwicklung gesellschaftlicher Teilsysteme*. Frankfurt am Main
- Stichweh, Rudolf, 1991. Universitätsmitglieder als Fremde in spätmittelalterlichen und frühmodernen europäischen Gesellschaften, 169-191, in: Marie Theres Fögen (Hg.): *Fremde der Gesellschaft. Historische und sozialwissenschaftliche Untersuchungen zur Differenzierung von Normalität und Fremdheit*. Frankfurt am Main
- Stryker, Sheldon, 1959. Social Structure and Prejudice. *Social Problems* 6, 340-354.
- Tiryakian, Edward A., 1974. Sociological Perspectives on the Stranger, 45-58, in: Sallie Tesselle (ed.): *The Rediscovery of Ethnicity*. New York
- Turner, Jonathan H., 1986. Toward a Unified Theory of Ethnic Antagonism: A Preliminary Synthesis of Three Macro Models. *Sociological Forum* 1, 403-427.
- Weber, Max, 1920. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*. Tübingen, 19889
- Weber, Max, 1921. *Gesammelten Aufsätze zur Religionssoziologie III*. Tübingen 19888
- Weber, Max, 1972.⁵ *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen
- Wilson, Monica, 1979. Strangers in Africa: Reflections on Nyakyusa, Nguni, and Sotho Evidence, 51-66, in: Shack-Skinner 1979
- Wood, Margaret Mary, 1934. *The Stranger: A Study in Social Relationships*. New York

RUDOLF STICHWEH:

THE STRANGER. NOTES ON THE DEVELOPMENT OF THE "WORLD SOCIETY"

The paper gives a brief introduction to studies about the sociology of the stranger and to their theoretical foundations. While presenting the changing definition of the concept, the study reflects on the ways strangers have been accepted in various societies, and on conflicts generated by their presence. The author concludes with a refined definition of "world society". According to him, the present role of the stranger will be replaced by the "culture of diversities".